

Juha Rikama

Kontekstuaalisesta tulkinnasta

Motto 1: Fiktio saa viime kädessä aina merkityksensä suhteestaan reaali maailmaan.

Motto 2: Miksi kiinnittää päähuomio viestin muotoon, kun sen sisältö voi muuttaa elämäsi?

Yksi tärkeistä kirjallisuudentutkimukseen liittyvistä suurista väittelyistä käytiin meillä 1990-luvulla. Se koski tekstuaalisten ja kontekstuaalisten teorioiden tai tulkintatapojen paremmuutta kirjallisuudentutkimuksessa ja siten viime kädessä kirjallisuudentutkimuksen varsinaista kohdetta. Väittely, jonka näkyvimpänä taisteluparina olivat Pekka Tammi ja Mikko Lehtonen mutta johon osallistuivat monet muutkin, valaisi kirjallisuudentutkimuksen identiteettiongelmia syvältä. Silloin syntyneet rintamalinjat näyttävät edelleen olevan olemassa (ks. esim. Lea Rojolan valaisevaa arvostelua ”Kertomuksen tutkimuksen vino maailma”, *Avain* 1/2010).

Sovitteluratkaisua kiistaan ehdotti Urpo Kovala vuoden 1998 KTSVK:n puheenvuorossaan *Skylla ja Karybdis?*. Siinä hän puolustaa pluralistista käsitystä, jonka mukaan tutkimuksen käyttöfunktio määrää siinä käytetyn teorian ja käsitteistön, eikä yhtä ainoaa oikeaa teoriaa kirjallisuuden ilmiöiden selittämisessä ole. Tästä seuraa, että tutkimusaloilla, jotka pyrkivät selvittämään kirjallisuuden suhteita yhteiskunnan sosiaalisiin tai ihmisen psyykkisiin ilmiöihin ja rakenteisiin tai muihin ulkokirjallisiin todellisuuden alueisiin, käyttökelpoisimpia ovat kontekstualistiset teoriat. Ne näet pysyvät osoittamaan merkitysten muodostumisen ulkokirjalliset syntylähteet. Juuri tähän oivallukseen perustui tuolloin uusi tieteenala kulttuurintutkimus, joka haluaa tutkia kaikkien kulttuuristen ilmiöiden merkityksiä mahdollisimman laajassa kulttuurisessa kontekstissa ja jonka esiinmarssi 1990-luvulla oli mainitun kiistan yksi käynnistäjä. Strukturalismin kauden jälkeen kehitys johti poststrukturalistiseen vaiheeseen, puhtaiden rakenteiden tutkimisesta kohti niiden metatarkastelussa näkyviin tulevaa erilaisten kontekstien, syntyedellytysten ja kehitysvaiheiden tutkimista. Uusien tutkimuspainotusten nimikkeet kuten ”pragmaattinen fiktionalismi” (Richard Walsh) tai ”luonnollinen narratologia” (Monika Fludernik) ovat osoittaneet nykykehityksen suunnan.

Funktionalistista periaatetta voidaan käyttää oikeuttamaan myös niin kutsuttujen maallikkolukijoiden, kirjallisuuden laajimman lukijakunnan, yleisintä kirjallisuuden tulkintatapaa. Tässä tulkintatavassa kirjallisuus kontekstualisoidaan ulkokirjalliseen maailmaan ja sen merkityksiä ymmärretään ja selitetään ulkokirjallisten kontekstien

avulla. Tämän on katsottu olevan erityisen ominaista suomalaislukijoille. Tällaisen tulkintatavan oikeuttamista on pidettävä tarpeellisena, koska sitä on aiheetta pidetty kehittymättömänä asiantuntijatulkintoihin verrattuna.

Kontekstuaalisen tulkinnan välineistä

Tavallisia lukijoita kiinnostavat eniten kirjallisuuden sisältökysymykset, koska ne tarjoavat loputtomasti pohdinnan ja tulkinnan aiheita kuten oikeankin elämän sisältökysymykset. Taideteoksen muotopiirteet ja tekstuaaliset ominaisuudet, jotka ovat poetiikan päätutkimuskohde, ovat maallikkolukijan kannalta usein sillä tavoin läpinäkyviä, että hänen huomionsa kiintyy suoraan merkitystasoon. Tämä merkityssisältö avautuu hänelle hänen aikaisemman maailmantuntemuksensa – siihen kuuluvan kokemus-, tieto- ja käsitevaraston – avulla ja sen kontekstissa. Maallikkolukija käyttää siis luontaisesti kontekstuaalista luku- ja tulkintatapaa.

Maallikkolukijoiden tulkinnat kirjallisuudesta – niin lukemisprosessin aikana kuin myöhemmin keskustelussa tai muissa yhteyksissä syntyvät – muodostavat epäilemättä kirjallisuuskommunikaation pääosan. Näitä maallikkotulkintoja, kirjallisuustulkintojen valtavaa enemmistöä, voi kutsua *yleiskulttuuriseksi tulkinnoksi*; niissä tulkitsija käyttää sitä samaa kognitiivista välineistöä, jota hän käyttää myös ulkokirjallista maailmaa tulkittaessaan ja joka on siis hänelle välttämätön tietyn kulttuurin piirissä eläessään ja toimiessaan. Tätä kognitiivista välineistöä kutsutaan yleissivistykseksi. Umberto Eco nimittää yleissivistyksen tietovarantoa hyväksi käytettävää tulkintaa osuvasti ensyklopediseksi tulkinnaksi.

Yleissivistyksen sisältämään kognitiiviseen tulkintavälineistöön kuuluvat eri tieteenalojen popularisoituneet käsitteet, teoriat ja tulkintamallit. Kaunokirjallisten tekstien sisällön tulkintaan välineet saadaan maallikkotulkinnoissa ulkoista todellisuutta tutkivista tieteistä, niiden teorioista ja käsitteistä. Koska kirjallisuuden keskeisenä kuvauskohteena on ihminen ja hänen yhteiskuntansa, erityisesti psykologian ja sosiologian termein tapahtuva sisällönanalyysi on tulkinnoissa yleistä. Yleistajuisiksi muuttuneet teoriat ja käsitteet, arkitiede tai maallikkotiede, muodostavat olennaisen osan niin kaunokirjallisten tekstien kuin todellisuudenkin tulkintavälineistöä.

Käsitys kaunokirjallisuuden ymmärtämisestä kontekstuaalisten tulkintojen avulla tulee lähelle Markku Lehtimäen *Avaimen* numerossa 4/2008 haastattelemalla Richard Walshin pragmaattista fiktion käsittämistapaa, jossa korostuu kommunikaatio todellisen maailman kontekstissa. Walshin sanoin: ”Lukijathan eivät voi tyytyä yksinomaan konstruoimaan fiktiivisiä, autonomiseksi rajattuja kuvitteellisia maailmoja, ikään kuin tämä tuottaisi jo sinällään riittävää tyydytystä; lukijoiden pitää pystyä myös arvioimaan noita maailmoja, tuomaan ne osaksi omaa kokemustaan ja ymmärtämystään todellisesta maailmasta.” Monika Fludernikin ”luonnollinen narratologia” sisältää puolestaan

käsityksen, että vaikka narratiivit eivät *vaitäkään* suoraan mitään todellisuudesta, ne kuitenkin *ymmärretään* todellisen elämän kontekstissa ja samojen käsitevälineiden avulla.

On syytä torjua se maallikkotulkintoihin usein liitetty väärinkäsitys, että kontekstuaalinen lukutapa ja siinä ilmenevä kaunokirjallisuuden todellisuussuhteen huomioon ottaminen merkitsisi kehittymättömyyttä erilaisten esityslajien luonteen ymmärtämisessä, faktan ja fiktion sekoittamista. Samojen välineiden käyttö fiktiivisen ja reaali maailman tulkintaan ei tarkoita käytön kohteiden samastamista: maallikkolukijakin ymmärtää eron romaanin ja sanomalehden välillä, vaikka käyttäekin molempien ymmärtämiseen samoja käsitevälineitä. Modaalilogiikan mukaan reaali maailma ja mahdollinen maailma, jollaisena fiktiivistä maailmaa voi pitää, ovat kyllä erillisiä mutta toimivat samojen logiikan periaatteiden mukaan, ainoana eronaan se, että reaali maailman kuvauksen eteen on lisättävä eksistenssioperaattori *e*.

Kaunokirjallisuuden sisäinen kielioppi ja tekstualismin ongelmat

Yleissivistykseen kuuluvaa kognitiivista välineistöä kokonaisuudessaan voisi kutsua kaunokirjallisuuden lukijan *sisäiseksi kieliopiksi*, jonka avulla hän pystyy keskustelemaan lukemastaan merkittävästi ja tuottamaan siitä järkeviä tulkintoja tuntematta lainkaan kirjallisuustieteen teorioita ja käsitteitä. Myös päivälehtien kirjallisuuskritiikki kirjoitetaan yleensä tämän sisäisen kieliopin varassa ja tukeutuu harvemmin kirjallisuustieteen teorioihin. Elina Kouki on esittänyt, että kirjallisuudentulkitsijan sisäinen kielioppi on rinnastettavissa kielenpuhujan sisäiseen kielioppiin, jonka avulla puhuja pystyy ymmärtämään ja tuottamaan puhetta ja siihen sisältyviä monimutkaisia kielellisiä rakenteita, vaikkei tuntisi lainkaan muodollista kielioppia. Kaunokirjallisuuden sisäisen kieliopin olemassaolo selittää sen, miksi tavalliset lukijat, jotka harvoin tuntevat kirjallisuustieteen teorioita ja käsitteitä, ymmärtävät ja osaavat tulkita kaunokirjallisuutta. Se myös selittää, miksi kirjailijat, tuntematta itsekään näitä teorioita, uskaltavat kirjoittaa teoksia luottaen siihen, että lukijat voivat niitä ymmärtää.

Kysymyksen kirjallisuustieteellisten teorioiden ja käsitteiden käytön tarpeellisuudesta muussa kirjallisuuskommunikaatiossa kuin varsinaisessa tutkimuksessa on tehnyt ajankohtaiseksi ylioppilastutkimuksen uusi äidinkielen tekstitaidon koe, jonka kirjallisuustehtävissä edellytetään poetiikan käsitteiden käyttöä. Opettajat ovat kokeen toimeenpanosta 2007 asti arvostelleet näiden käsitteiden kirjallisuudesta vieraannuttavaa pikkutarkan soveltamisen vaatimusta. He ovat korostaneet, että yleissivistävän koulutuksen kirjallisuudenopetuksen ensisijainen tehtävä ei ole tutkija- tai kirjailijakoulutuksen antaminen vaan lukijakoulutus, missä pääasia on harjaannuttava tulevat kansalaiset keskustelemaan kirjallisuuden sisältökysymyksistä tasokkaasti ja osallistumaan siten aikansa kulttuurikeskusteluun.

Toinen uuden kokeen kirjallisuustehtäviin kohdistuneen kritiikin pääaihe on ollut niiden arvostelun epäluotettavuus. Elina Kouki on tuoreessa väitöskirjassaan *”Käsitteitä tarpeen mukaan”*. *Kirjallisuustieteelliset käsitteet lukion kirjallisuudenopetuksessa* (2009) osoittanut arvostelun epäluotettavuuden syyt. Niistä tärkein on se, että kaunokirjallista esitystekniikkaa koskevien tehtävien vastauksissa käytettäviksi edellytetyt poetiikan käsitteet on eri oppikirjoissa ja myös ylioppilastutkintolautakunnan ohjeissa määritelty epäyhtenäisesti. Niitä määritellään eri asioita painottaen, osin jopa ristiriitaisesti, koska oppikirjojen tekijät ovat omaksuneet eri tutkimussuunnista erilaisia käsityksiä ja painotuksia. Suuri osa kirjallisuustieteellisistä käsitteistä (kuten toki muidenkin tieteiden käsitteistä) on lisäksi sillä tavoin turvattomia, että ne ovat prosessiluonteisia ja hypoteesin omaisia. Ne ovat jatkuvasti kehitteillä kuvaamaan entistä paremmin kirjallisia ilmiöitä. Siitä, että kirjallisuudentutkimuksessa ja siten myös oppikirjoissa on vaikeaa saavuttaa tieteellistä yksimielisyyttä ja yhtenäisyyttä, seuraa väistämättä, että myös luotettavia kirjallisuustehtävävastausten arviointiperusteita on vaikea antaa. Tämä luonnollisesti heikentää ylioppilaskokelaiden oikeusturvaa. Kirjallisuustieteellisten käsitteiden oppimista ja soveltamista vaikeuttaa Koukin väitöskirjan mukaan myös se, että oppikirjat eivät anna niiden käytöstä tarpeeksi konkreettisia sovellusesimerkkejä ja -tehtäviä, jolloin käsitteet jäävät oppilaille käyttötarkoitukseltaan epäselviksi abstraktioiksi.

Kaunokirjallisten tekstien formaalisia piirteitä ja esitystekniikkaa koskevien tehtävien yleistyminen kirjallisuustehtävissä tekstien merkityssisältöjen pohtimista edellyttävien tehtävien kustannuksella on ollut seurausta tekstualismin ottamisesta äidinkielen yo-tutkintopedagogiikan taustaideologiaksi. Näiden tehtävien ongelmana on paitsi yllä mainituista syistä johtuva arvostelun epäluotettavuus myös se, että niiden vastauksissa vaadittu poetiikan käsitteiden käyttöpakko saa usein kiinnittämään huomion teoksen merkityssisällön kannalta epäolennaisiin seikkoihin – vaikka juuri teoksen sisällölliset kysymykset voisivat tarjota haasteita todelliseen älylliseen pohdintaan ja oivaltamiseen.

Syynä tällaiseen tyhjän jauhamiseen on se, että poetiikan käsitteitä mekaanisesti soveltava ei useinkaan näe metsää puilta eli kaunokirjallisen teoksen tai tekstin kokonaisuuden ilmaisevaa merkityssisältöä sen yksittäisiltä rakennusosilta. Oletus, että merkitykset syntyvät kaunokirjallisessa tekstissä atomistisesti, summaamalla kaikkien yksittäisten ilmausten merkitykset yhteen on reduktionistisen poetiikan tulkintaharha. Tosiasiassa merkitykset syntyvät holistisesti, emergentteinä, osiensa summan ylittävinä kenttämerkityksinä. Näitä emergenttejä merkityksiä ei saa näkyviin luettelemalla vaikkapa kirjailijan käyttämiä tyylikeinoja, koska merkitykset syntyvät vasta tekstin eri osien muodostaman suhdejärjestelmän ja käytettyjen keinojen yhteisvaikutuksen tuloksena. Juuri tällä tavalla, esteettisen koodaustyön lopputuloksena syntyvät kaunokirjallisuuden merkityssisällöt ovat kulttuurikeskustelun keskeistä aineistoa. Ja juuri niitä analysoimalla

ja tulkitsemalla kontekstuaalisen tulkintaresurssinsa avulla yo-kokelaat samoin kuin lukeva yleisö yleensäkin osoittavat parhaiten pätevyytensä kaunokirjallisuuden lukijoina.

Kirjallisuudesta jatkuvasti käynnissä olevaa määrältään valtaisaan maallikkokeskustelua voi pitää kulttuurisen viestinnän yhtenä pääalajina. Siksi siinä käytetyt kontekstuaaliset tulkintatavat ja -välineet ansaitsevat myös kirjallisuudentutkijoiden täyden huomion, vaikka monet heistä ovat reviiirisyistä taipuvaisia korostamaan niiden kustannuksella tekstuaalista, kaunokirjalliseen esitystekniikkaan ja ilmaisun formaalisiin piirteisiin keskittyvää tutkimusta.